

WOLFENBÜTTELIO POSTILĖ (1573) KAIP SENIAUSIA LIETUVIŠKA ANTIKOS, VIDURAMŽIŲ IR RENESANSO AUTORIŲ ANTOLOGIJA

Jolanta Gelumbeckaitė

J. W. Goethe's universiteto (Frankfurt am Main) privatdocentė

Vadinamoji *Wolfenbüttelio postilė* (toliau – *WP*) yra seniausia žinoma lietuviška rankraštinė knyga, 1573 metais parengtas ir 1574 metais puošniai įrištas neišlikusio pirminio teksto (ar tekstų) nuorašas¹. Rankraštis nuo 1648/1649 metų saugomas Vokietijoje, Hercogo Augusto bibliotekoje Wolfenbüttelyje (HAB, *Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*), jo signatūra: Cod. Guelf. 11. 2 Aug. 2°. *WP* laikytina anoniminiu veikalu, kurio autorius ir vertėjas nežinomas. Nuorašo autorius – Jonas Bylaukis (vok. Johannes Bielauk, apie 1540–1603), nuo 1567 metų vasaros Jur-

barko prie Įsruties (Mažoji Lietuva) pas-torius³.

Didžiulis 299 *in folio* formato lapų unikalus kodeksas (*codex unicus*) yra vienas išsamiausių ir svarbiausių lietuvių kalbos istorijos dokumentų, atskleidžiančių rašomosios kalbos formavimosi procesą. Liturginių metų perikopinius pamokslus apimanti *Postilė* taip pat yra labai svarbus lietuvių Bažnyčios ir kultūros istorijos dokumentas, iškalbingai liudijantis Reformacijos raštų ir idėjų plitimą lietuviškoje aplinkoje. Tai vienintelis žinomas išlikęs egzempliorius iš Prūsijos kunigaikštystėje tarp lietuvių kalba pamokslavusių evangelikų liuteronų kunigų rankraštiniais nuorašais plitusių ir praktiniam profesionaliam naudojimui (kaip parankinis tekstas rengiantis pamokslui bažnyčioje) skirtų pamokslų rinkinių. Tokia *postilla ecclesiastica* nebuvo rengta spausdinti, ji yra unikalus rašytinės komunikacijos XVI amžiaus

¹ *WP* yra ir vienas geriausių XVI amžiaus rankraštinių knygų pavyzdžių Europoje. Pagal tradicinę Viduramžių *multiplicatio librorum manuscriptorum* praktiką dauginti ar vienu egzemplioriumi parengti rankraščiai plito ir spausdintos knygos laikais bei atliko spausdintos knygos funkciją.

² Skaitmeninė viso rankraščio faksimilė prieinama internetiniu HAB adresu: <http://diglib.hab.de/mss/11-2-aug-2f/start.htm>. Rankraščio faksimilė ir kritinis komentuos leidimas paskelbtas 2008 metais: *Die litauische Wolfenbütteler Postille von 1573, Faksimile, kritische Edition und textkritischer Apparat 1, Einleitung, Kommentar und Register 2*, hrsg. von Jolanta Gelumbeckaitė, *Wolfenbütteler Forschungen* 118.1–2, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag in Kommission, 2008. Pagal šį leidimą parengtas *WP* tekstas skelbiamas internetinėje Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazėje adresu: <http://www.lki.lt/seniejirastai/home.php>.

³ Visas pagrindinis *WP* tekstas parašytas vienu braižu, kurį 1941 metais identifikavo Viktoras Falkenhahnas: „Da sonst keine Handschrift jener Zeit die charakteristischen Schriftzüge Bielauks zeigt, besteht kein Zweifel, daß die Wolfenbütteler Postille tatsächlich eine Abschrift von der Hand Bielauks ist“ (Falkenhahn 1941, 369).

vidurio lietuviškoje Bažnyčioje įrodymas ir pavyzdys.

WP sudaro 72 sekmadienių ir šventadienių pamokslai *de tempore* ir *de sanctis*, kaip įprasta, skiriami į dvi dalis: Advento–Velykų (29 pamokslai, fol. 1r–150v) ir Velykų–Advento (41 pamokslas, fol. 151r–285v) ciklus. Antrosios dalies pabaigoje yra du pridėtiniai pamokslai⁴. Toks galutinis tekstas radosi per keletą metų kaip kompiliacija: pamokslų išdėstymas (nekilnojamųjų švenčių padėtis sekmadienių atžvilgiu bei sekmadienių skaičius) rodo, kad jie skirti 1565–1566 (ypač pirma *WP* dalis), 1568, 1570, 1571 ir 1573 liturginiams metams⁵.

Rankraščio antraštinis lapas rodo *WP* esant ne originalų kūrinį, bet rinktinę iš įvairių postilijų:

ISCHGVLDIMAS | EVANGELIV PER
WISVS MET=|TVS, SVRINKTAS
DALIMIS ISCH | DAVGIA PASTILLY,
TAI EST | ISCH PASTILLAS NICVLAI
HE=MINGY, ANTONY CORVINI,
IO=|ANNIS SPANGENBERGI,
MAR=|TINI LVTHERI, PHILIPPI |
MELANTHONIS, IOANNIS | BRENTY,
ARSATY, SCHO=|PER, LEONARDI
KVLMA=|NI IODOCY WILICHI | IR
ISCH KIT=|TV ϕ

Antraštėje išvardytos devynių teologų pavardės – Nielsas Hemmingsenas (lot. Ni-

⁴ Pirmas skirtas sekmadieniui prieš ar po Kristaus Apsireiškimo (Trijų Karalių, kitaip Epifanijos) arba po Švč. Trejybės šventės (fol. 285v–290r), antras – šv. Mykolo dienai rugsėjo 29-ąją (fol. 290r–295v).

⁵ Pirminis pirmos dalies tekstas turėjo atsirasti 1565–1566 metais, vėliau jis pildytas pagal 1568 ir 1571 metų liturginių metų konsteliacijas. Antra dalis atrodo universalesnė (pvz., į pamokslų eilę neįtraukti šventųjų dienoms skirti pamokslai), o joje numatytas didžiausias sekmadienių po Švč. Trejybės šventės skaičius (27) pasitaikė 1570 ir 1573 metais.

colaus Hemmingius, 1513–1600, danų teologas), Antonijus Corvinas (1501–1553), Johannesas Spangenbergas (1484–1550), Martinas Lutheris (1483–1546), Philippas Melanchthonas (1497–1560), Johannesas Brenzas (1499–1570), Leonhardas Culmannas (1498–1562), Arsatijus Seehoferis (apie 1505–1545) ir Jodocas Willichijus (1501–1552) – su priedais „ir iš kitų“, tarp kurių yra vokiečių teologas Danielis Greseris (1504–1591), rodo, kad *WP* yra ypatingas lietuvių kultūroje lotyniškosios Europos evangelikų liuteronų homiletikos tradicijos florilegijas. Vėliausiai išėję pirmieji šaltinių leidimai – Hemmingsono *Postilla seu enarratio Euangeliorum* (*HP* 1561; lietuviškas vertimas artimiausias antram leidimui – *HP* 1562, Wittenberg: Johann Krafft d. Ä.) ir ypač Greserio *Enarratio brevis et orthodoxa Euangeliorum Dominicalium & Festorum aliquot* (*GP* 1567, Frankfurt am Main: Peter Braubach) – įrodo, kad Reformacijos tradicija Mažajoje Lietuvoje perimta neįtikėtinai operatyviai.

WP verstà iš lotynų kalbos. Tokia vertimo praktika be aiškios tarpinės kalbos (pvz., vokiečių⁶) intervencijos atspindi kultūros sklaidos Europoje tendencijas, o XVI–XVII amžiaus lietuvių raštijos genezėje yra veikiau išimtis nei dėsningas⁷. *WP* pamokslų tekstai tik iš dalies yra pažodiniai vertimai. Kaip ir daugelis Renesanso nekanoninių tekstų vertimų, *WP* yra Viduramžių vertimo strategijų tąša: šaltinio tekstas verčiant papildomas

⁶ Į vokiečių kalbą buvo išverstos Hemmingsono, Spangenbergo, Lutherio ir Corvino postilės.

⁷ Iš lotynų kalbos Jonas Bretkūnas (apie 1536–1602) vertė Evangeliją pagal Luką (1579), tačiau vertimą vėliau taisė pagal vokišką Martino Lutherio Bibliją.

arba trumpinamas, komentuojamas, parafrazuojamas ir aktualinamas siekiant jį pritaikyti konkrečiam adresatui (šiuo atveju teologui kaip tarpiniam recipientui)⁸. Pagal liuteroniškos homiletikos tradiciją tiek vertimo šaltiniuose, tiek *WP* tikėjimo mokymas iliustruojamas Bažnyčios autoritetų citatomis bei argumentuojamas *exempla fidei*, tikėjimą įkvepiančiais ir pamokančiais pavyzdžiais. *WP* gausu Biblijos egzegezę ir doktriną bei jos teisingumą liudijančių ištraukų iš Bažnyčios tėvų bei Antikos, Viduramžių ir Renesanso autorių veikalų, taip pat remiamasi istoriografijos, hagiografijos, mitologijos ir paroimiologijos pavyzdžiais. *WP* tekstas rodo aukštą erudicijos lygį ir akivaizdžiai išsiskiria iš to meto spausdintų lietuviškų knygų konteksto. Daugeliu atžvilgių *WP* kelia dar netirtus liturgijos istorijos klausimus, pavyzdžiui, apokrifinė Nikodemo evangelija (fol. 156r₂₂–160v₄) užima centrinę vietą Velykų antradienio pamoksle (fol. 155v₁₄–160v₁₃)⁹. Ilgesnės ar trumpesnės citatos, aliuzijos, *exempla*, lotyniškos sentencijos bei aforizmai (su greta pateiktais lietuviškais vertimais) leidžia *WP* laikyti pirma lietuviška Antikos, patristikos, Viduramžių teologų bei istorikų ir humanistų antologija. Tai pirmieji žinomi tokių tekstų ištraukų vertimai į lietuvių kalbą. *WP* minimi, cituojami (eksplicitiškai ar implicitiškai)

ar parafrazuojami šie autoriai, kūriniai ar mitų siužetai:

- Antikos autoriai ir mitai: Strabonas (64/63 prieš Kr.–19 po Kr.), *Geographika*; Ciceronas (106–43), *De officiis*, Plinijus Vyresnysis (23–79), *Naturalis historia*, Plinijus Jaunesnysis (61/62–apie 113), *Epistolae*; Pseudo-Seneka; Oidipo mitas; sąlygiškai čia galima priskirti maždaug III amžiuje po Kristaus sudarytą rinktinę *Disticha Catonis*;
- Bažnyčios Tėvai ir Viduramžių teologai: (Pseudo-)Augustinas (354–430), (Pseudo-)Jeronimas (347/348–419/420), Grigalius Nazianzietis (325/329–390), Jonas Auksaburnis (344/345–407), Juozapas Flavijus (37/38–po 100), Eusebijas iš Cezarėjos (264–340), Pseudo-Hegesipas, Atanasijas (apie 295–373), (Pseudo-)Bazilijus Didysis (apie 329–379), Rufinas iš Akvilėjos (apie 345–apie 410), Sulpicijus Severas (apie 363–po 420), Kasiodoras (apie 485/490–580), Tapso vyskupas Vigilijus (V a.), Leonas Didysis (?–461), Fulgencijus iš Ruspės (apie 462/463 arba 467/468–533), Grigalius Didysis (apie 540–604), Izidorius Sevilitis (Isidorus Hispalensis, apie 560–636), (Pseudo-)Bernardas Klervietis (1090–1153), Tomas Akvinietis (apie 1225–1274);
- Viduramžių ir Renesanso istorikai: Paulius Diakonas (Paul Warnefrid, apie 720/730–apie 799), *Historia Romana* bei *Historia Langobardorum*; Dietrichas iš Apold(ij)os (apie 1228/1229–1297), *Vita S. Elyzabeth*; Pomponijus Letas (Giulio Sanseverino, 1428–1497), *Romanae historiae compendium*.

Toliau apsiribosiu aptardama Antikos autorių citatas bei mitologinius siužetus ir įvairias *WP* lotyniškai bei lietuviškai pateikiamas sentencijas. Atskirai nekalbėsiu apie patristiką ir Viduramžių teologiją¹⁰

⁸ Daugiau apie Renesanso laikų vertimo strategijas žr. Vermeer I, 2000, 121–129.

⁹ Nikodemo evangeliją sudaro dvi dalys: a) Piloto darbai (*Acta/Gesta Pilati*) pasakoja apie Jėzaus teismą, nukryžiuvimą ir prisikėlimą (išlikusios dvi graikiškos redakcijos: A [apie 425] ir B [prieš 431] bei lotyniškas, koptiškas, siriškas, armėniškas ir gruziniškas vertimai); b) *Descensus ad Inferos* (dvi lotyniškos versijos *Latine A* ir *Latine B* bei vėlesnė graikiška redakcija B) (*TRE* 3, 1978, 336–338). *Wolfenbüttelio postilėje* Nikodemo evangelijos antros dalies tekstas iš esmės atitinka versiją *Latine A*.

¹⁰ Apie (Pseudo-)Augustino citatas *WP* žr. Gelumbeckaitė 2006.

bei apie Viduramžių ir Renesanso istorikų citatas (tai tebūnie kitų straipsnių tema).

Antika. Eksplicitinės ir implicitinės citatos

Šv. apaštalo ir evangelisto Jono dienai (gruodžio 27-ąją) skirtame pamoksle (fol. 39r₅–42r₉)¹¹, kuris verstas iš Hemmingseno postilės pamokslo „FERIA TERTIA NATIVITATIS DOMINI, *Iohan: 21.*“ (HP 1562, 65–74), lietuviškas vertimas išplėstas Pirmojo laiško tesalonikiečiams ištrauka (1 Tes 5,21, fol. 41v₈) ir dviem pavyzdžiais:

fol. 41v₇₋₁₃ kaip ir S Paw: Tef: 4 makin, tard ams: | wīsa tirkitefsi, a kas giera ira ta turrekitefsi [1 Tes 5,21], kaip | ir Cato kalba. Skaitik, perfkaites ir wel perfkai=|tik, daug nefanga indiwna giefti, bet netikima po=|ætai. Teip nefis ir plinius kalba tardams: Ne=|wenų nera knigų, teip niekam nederanczun, ku=|rofa ka giera nebutų.

Antroji citata (fol. 41v₁₁₋₁₃) yra sentencija iš Plinijaus Jaunesniojo *Epistolae*: „dicere etiam solebat nullum esse librum tam malum, ut non aliqua parte prodesset“ (Plinius, *Ep.* 3, 5, 10). Pirmasis *exemplum* (fol. 41v₉₋₁₁) yra dveilis iš trečios *Disticha Catonis* knygos:

D. C., 3,18 Multa legas facito, perlectis perlege multa, nam miranda canunt, sed non credenda poetae.

Disticha Catonis buvo tiek Viduramžiais, tiek Ankstyvaisiais naujaisiais amžiais ypač populiarūs iš keturių knygų ir 144 hegzametro dveilių susidedanti rinktinė (kitai dar vadinama *Liber Catonianus*, *Dicta Ca-*

tonis, *Distigium Catonis*)¹². Šis patarlių, priežodžių ir gyvenimo taisyklių rinkinys sudarytas maždaug III amžiuje. Manoma, jo autorių buvus Marką Porcijų Katoną (234–149 pr. Kr.), bet kadangi *Distichuose* minimi Vergilijus ir Lukanas, ši autorystė buvo atmesta¹³. Nuo Viduramžių *Katono distichai* buvo įtraukti į gramatikos mokymą kaip skaitiniai (dažniausiai kartu su Aviano [apie IV a.] pasakėčiomis)¹⁴. Tad juos atmintinai mokėjo visi, mokėsi lotynų kalbos gramatikos. *WP* cituojamas ir dar vienas *Distichų* dveilis: lotynišką citatą iš pirmos knygos ir lietuvišką jos vertimą randame antro sekmadienio (*Judica*) prieš šv. Velykas pamoksle (fol. 118v₁–123v₃₄)¹⁵, kuris išverstas pagal Spangenbergio *Postilla* (*SpP* 1553, Frankfurt am Main: Christian Egenolff) pamokslą „DOMINICA IVDICA, *Euangelium, Ioannis VIII.*“ (*SpP* 1553, I 147v–155r):

fol. 119r₂₅₋₃₁ Gerrai tada ira tares | anfair chaczei paganiškas Poeta wardu Cato tar=|dams Quod tu culpate foles ea tu nefeceris ipfe, | Turpe est doctori cum culpa redarguit ipfum ÷ | Kan paiunkis efsi kaltinti kitofa, tai ir tu pats | nedarrik, biauuru nefanga tai ira makintai | kad biauuribe ia kaltina a bara ghī.¹⁶

SpP 1553, I 150r Iuxta illud Catonis: Quae culpate soles, ea tu nefeceris ipse, Turpe est doctori, cam culpa redarguit ipsam.

¹² *LexMA* 3, 1986, col. 1123–1127. *Distichų* tekstas internete prieinamas adresu: <http://www.thelatinlibrary.com/cato.dis.html>.

¹³ 1496 metais rinktinė išleista su fiktyvaus autoriaus Dionisijaus Katono (Dionysius Cato) pavarde. Šio inkunabulo skaitmeninė faksimilė prieinama HAB adresu: <http://diglib.hab.de/inkunabeln/46-poet-3/start.htm>.

¹⁴ Apie *Disticha Catonis* dar žr. Tomo Veteikio straipsnį šiame tome.

¹⁵ Perikopė Jn 8,46–59.

¹⁶ Tirono ženklas <÷> reiškia '(id) est'.

¹¹ Perikopė Jn 21,19–24.

D. C., 1,30 Quae culpae soles, ea tu ne feceris ipse: turpe est doctori, cum culpa redarguat ipsum.

Toliau tame pačiame pamoksle į klausimą „ka turrime darriti, kad kažadeija | kurfai gerrai makimna [*klaida vietoj*: makinna] a piktai giwena“ (fol. 119r₃₂₋₃₃)¹⁷ atsakoma implicitine Cicerono sentencija (fol. 119v₉₋₁₀):

fol. 119v₆₋₁₀ Ta=| da takiami daikti paradu philozofu ÷ ifchmin=| tingų wirų turrime fekti kure teip kalba, | Jfch dweija pikta, tai kas mašefni a lengwef=| ni pikta ira turbuti [*taisyta iš*: turrime] aprinkta [*taisyta iš*: aprinkti]

SpP 1553, I 150r Quum Philosophi tradant, ex duobus malis eligendum esse quod leuius sit

Cicero, *De off.* 3,1,3 sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpte ex his ipsis, si quid inesset boni[.]

Ciceronui priskiriamas posakis įtrauktas į ne vieną XVI amžiaus *sententiosa pro- verbia, loci communes, gemmae, exempla virtutum et vitiorum, promptuaria exemplorum* ir kt. rinkinį.

Dar dviem atvejais WP tik nurodytos Antikos autorių pavardės. Epifanijos (sausio 6 d.) pamoksle (fol. 49v₂₅–55r₂₆)¹⁸, kuris yra kompiliacinis vertimas pagal atitinkamus Spangenbergio (*SpP* 1553, I 52v–58v) ir Hemmingseno (*HP* 1562, 93–104) pamokslius, aiškinant Trijų Karalių įvardijimus persų, hebrajų, graikų ir lotynų kalbose (*magi, scribae, philosophi, sapientes*), nurodomas Strabonas (fol. 50v₂₈):

fol. 50v₁₄₋₂₈ Bet neparreitis ių wadintis karelumis, li=| fchei kaip S Mat: Eghfta ifchrafcha Magi ÷ ifch=| mintingei. Nefangu [*taisyta iš*: Nei] Perfu liešuwiiu Magus | Schidišku Scriba, Grekišku philozophus Lati=| nišku Sapiens, tai mufų liešuwiiu ifsimana ifch=| mintingas, Tadelei tas šadis Magi, ko | wadinna tus wirus Eghftas S, neišsimana ka=| relus nefa wenai karaliŭtai nepigai fudera | tris karelius, Bet šadis Magi šenkli- na kap=| lanus, Perfias wirus makintus a ifchmintin=| gus, kure wenat tiktai ant ta laikefsi, Jdant | šmanemus bufencziufus daiktus pranefchtų, A | ifch takių teip ifchmintingu wirų, šmanes | Perfias, Jr karelius šaw rinkdlawa. kaip ape | tai Strabo hijftoriographas ifchrafcha

SpP 1553, I 54v Cur Euangelista Magos appellat? Quoniam uiri sapientes erant, qui maximam procul dubio rerum naturalium, coelestiumque motuum, siderum ac Planetarum cognitionem habuerunt. Quarum artium Orientales populi maxime studiosi. Strabo scribit Persarum sacerdotes fuisse Magos.

Šiame kontekste Strabono *Geografija* (15, 1, 68; 16, 2, 39) remiasi beveik visos XVI amžiaus liuteroniškos postilės, tik dažniausiai nenurodant istoriko pavardės. Švč. Trejybės pamoksle (fol. 187v₂₇–192v₁₈)¹⁹, išverstame iš Greserio postilės pamokslo „DOMINICA TRINITATIS. Euangelion Ioannis 3.“ (*GP* 1567, 336–346), klaidingas netikėjimas Dievu iliustruojamas dviem *exempla vitiorum* – Anaksagoro ir Periklio istorija (fol. 188r₁₂₋₁₄) – bei nuroda į Plinijaus Vyresniojo *Naturalis historia* (2, 7, 19–20; fol. 188r₁₈₋₂₀). Kitaip nei

¹⁷ SpP 1553, I 150r: „Quid si concionator bene doceat, sed malè uiuat?“

¹⁸ Perikopė Mt 2,1–12.

¹⁹ Perikopė Jn 3,1–15.

Greserio tekste, lietuviškame vertime nėra Plinijaus citatos (po nuorodos padėtas vad. Tirono ženklas <φ> reiškia ‘et cetera’):

fol. 188r₁₀₋₂₀ teip kaip dallis ifch ių
nefsitikeija ir | fake nodemais
neweną dwafia nefant, | kaip
bua Anaxagoras Paganas,
kurfai ta=|delei, ir butų tapis
ušmufchtas nog Ate=|nienfų,
ieib ia šekas Pericles neap-
gines. | Kiti Jeigu tikeija ir
ifchpašinna Dewu fantį, |
bet ape tai neka netikeija,
idant ka ghifsai | butų, šinatų
a rupintųfi ape tos mufų
fwe=|tiškus angu kuniškus
daiktus, kaip bua Pli=|nius,
kaip ape tai ia pates knigas,
Natura=|les hiftoriae knigafsa
2 a 7 cap: ludija φ.

GP 1567, 337 adeò, ut quidam auderent
dicere, nullum omnino esse
Deum: sicut Anaxagoras
sensit, atque ideo ab Atheni-
ensibus occisus fuisset, nisi
Pericles, qui tum Athenis
rerum potitus, quique ipsius
fuerat discipulus, eum pro-
texisset. Quidam etsi Deum
aliquem esse fateantur, tamen
res curare mortalium negant:
qualis est Plinius, qui hoc lib.
2. cap. 7 Naturalis historiae his
audet fateri uerbis. **Irriden-**
dum uerò (inquit) agere curam
rerum humanarum, illud,
quicquid est summum. An’ne
tam tristi, atque multiplici mi-
nisterio non pollui credamus
dubitemus’ue?

Plinius,
Nat. hist.
2,7,19–20 Iovem quidem aut Mercurium
aliterve alios inter se vocari et
esse caelestem nomenclatu-
ram, quis non interpretatione
naturae fateatur inridendum?
[20] agere curam rerum
humanarum illud, quicquid
est, summum ac *vel* tam tristi
atque multiplici ministerio non
pollui credamus dubitemusne?

Aiškinant Bibliją ir mokant tikėjimo, greta Senojo ir Naujojo Testamento į mokymą buvo įtraukiami ir įvairūs nebibliniai pasakojimai, kurie patraukia pamoksloto klausytojo (jei pamokslai spausdinti, ir skaitytojo) dėmesį ir leidžia jam sužinoti apie tikrų ar stebuklingų istorijų personažus, t. y. apie asmenis iš artimesnio gyvenimo negu Biblijos pasaulis. Tikėjimą įkvepiančių ir sustiprinančių pavyzdžių liuteronų teologai ieškojo ir mitologijoje. Philippas Melanchthonas rinktinėje *Loci praecipui theologici* (Wittenberg: Johann Krafft d. Ä., 1569) temas „De Deo“ ir „De peccato originis“ siūlė iliustruoti Oidipo mitu kaip pavyzdžiu apie savibaudą nežinant Dievo gailėstingumo ir apie pasidavimą nuodėmei iš Dievo pažado nežinojimo²⁰. *Wolfenbüttelio postilėje* Oidipo istorija pasakojama trečio sekmadienio po Epifanijos šventės pamoksle (fol. 68v₃₁–71r₂₈)²¹. Pamokslo šaltinis nežinomas, tačiau ilgas Oidipo mitas (fol. 69v₂₄–70v₃) yra išverstas iš atitinkamo Hemmingsono postilės pamokslo „DOMINICA TERTIA POST EPIPHANIAM, EVANGELIVM *Matth.* 8.“ (HP 1562, 130–143):

²⁰ „Oedipus agnoscit se à Deo puniri, sed prorsus nihil scit de remissione peccatorum“ (p. 18); „Item tyrannus Diaboli, qui imbecilles naturas horribiliter impellit, ut ex alijs malis in alia ruant, ut Oedipus ignarus fit interfector patris, postea ignarus ducit matrem uxorem: Hinc nati filij de regno dimicant, & mutuis uulneribus interficiuntur: Pater effoßis oculis pellitur urbe, & postea absorbetur hiatu terrae. Tam tetra accidunt homini, cum non defenditur aduersus grassantem Diabolum. Nec quisquam est hominum, qui non aliquem insignem & dirum morsum Diaboli sentiat, unde discenda est haec sententia: Serpens insidiabitur calcaneo eius: Sed rursus discamus promissionem: Conteri caput serpentis à Domino nostro Iesu Christo“ (p. 117).

²¹ Perikopė Mt 8,1–13.

Ædipus karelus Theba=|[25]nus ifsiplatinaius karaliftei ia, didžiam Maru, | dumaija faw, kaipagi tai del didžia kokia gre=|ka, angu nog ia pates, angu nog ia ūmanų pil=|dita angu padarita deftesi. Atwadinna tada | Terefium kaplanų fawų, ir liepia iam, idant |[30] ghis fawa maklla ūinių paradių darritaghin | teip didžia a fmarkaus greka, del kura teip fmar=|kei wifsa ana karalifte didžiu maru bua funki=|nima. Atfiradin tada ira, kaipagi karelus Æ=|dipus pats a kitas niekas tą funkughį a didi=|[35]ghį greku bua padares, kurfai grekas bua tas, | Gawis bua ghifjai ifch tikrafiyas matinas fawa, | (kurų ifch neūinas, ir nepaūnima uū materin ||[fol. 70r] faw bua paiemis) waikus, ghis nefang nog gimditaų | fawų, toiau kaip bua pagimditas, bua dotas we=|nam pemeni, idant butų uūmuūstas, bet pemo re=|gis graūu waikelį ta nedare, giwu ghį uūsulaikie, kur=|[5]fai patam uūaughis wiras ftiprus rincerus ÷ kara=|ūigie ftiprus paftaija, kurfai uū ūemį Thebanų | kurei ūemei ia matina (kuras ghis neūinaija | nei paūnina) karalieni bua, palaimingai wifsur | galeghimų turredams karawa. Thebanai tada |[10] ÷ ūmanes anas karaliftes, uū tų ia gieriben | faw daramų, ir anų karaliften iam padawe, Jr | karalenį wardu Jocaftam uū materį iam dawe, | teip tada ghis neūinadams tikruių matenį fawā | uū materį faw paieme, Jr kada teip ia tas |[15] grekas ūinamas iam tape, a regeija wifū ka=|raliftų teip funkei a fmarkei nog mara wargi=|namų, del fawa greka pradefi faw dumati ape | didighi kerfchtų a ruftiben pana Diewa, bet nitž | neka neprimindams faw ape didefnį malanen a |[20] fuūsimilimų ia, kuri didefne ira a nekaip grekai | muū, Toiau tada ifchtakias dumas impole ing | nuūsiminimų, ifch kura nuūsiminima pirmiaufei | ifchplefche augu ifchdrefke faw akis, patam teip fan=|ūinas grekų flegimas ūpaudžiamas a funkinnamas |[25] teip ifch didžia ūmutka ia ūirdes, kas iam bua ifch | ta nuūsiminima, ifch didžia duūawima a kwepa=|wima ūirdes, ūaukdams didei liepe idant fta=|winteghi apfukui ghį angu prig ia, atftatu nog ia | Jdant ieib ir ūeūelis ia

gieremus neifchkaditun. |[30] Patam neūinamas ifch karaliftes ifchbega, ir teip | aklas a Vbagas beūsibaldidams. wifūas ifchimtas | a ifchfraupts ÷ pergaletas nog nuūsiminima war=|gei nugaiūcha. Augibe ia Jocafta, tų grekų ant | fawens ifchtirufi teipaiegi ifch nuūsiminima (nie=|[35]kaNedumadama [*taisyta iš*: nie=kad dumadama] ape malanē a fuūsimilimų pana | Diewa) pafūikare. Tafkat girdite cze m: k: ir k: | kaip tai piktas baiūus a biaurus daikts ira grekas ||[fol. 70v] toiaus teip ir ing nuūsiminimā wedans ūmagun, | kad ūmagus akimis ūirdes infchwelgia ing tus | grekus[.]

HP 1562, 135–136

Oedipus rex Thebanus, orta in suo regno Pestilentia, cogitat aliquod atrox scelus, à se uel suis perpetratum esse: Vocat Theresiam sacerdotem: iubet ut sua augurandi arte mon- ||[p. 136] stret autorem tam atrocis sceleris, propter quod tota respublica adeò graui Pestilentia infestetur: Deprehendit tandem Oedipus seipsum & non alium istud graue scelus perpetrasse. Sustulerat enim de propria matre, quam ignarus in uxorem duxerat, liberos: Nam puer expositus est à parentibus, ut interimeretur: sed pastor, cui hoc mandatum erat, parciit puero eleganti, qui tandem uir factus bella geūit pro Thebanis feliciter, & pro re bene gesta & regnum tradiderunt, & reginam Iocastam in uxorem dederunt: ducit ergo ignarus propriam matrem in uxorem. Postquàm autem hoc peccatum Oedipo innotuit per sacerdotem, & conspexit totum regnum grauiūima peste infestari propter suum factum, de ira Dei cogitat: Huius cogitatione adigitur in desperationem. In hac desperatione primùm adimit sibi oculos, ne hunc solem aspiciat. Deinde conscientia sceleris excarnificatus magno eiulatu iubet, ut astantes à se discedant, ne uel umbra sua noceat bonis. Postea fugiens à regno, uixit caecus & mendicus, donec desperatione absorptus, periit. Mater Iocasta peccati conscientia impatiens doloris, mox ubi innotuit culpa, sibi uitam laqueo finiuit: Adeò horrendum & foedum malum est peccatum, quando homo illud cordis oculis uerè intuetur.

Lotyniškos sentencijos

Dažnu atveju į lietuviškus pamokslus įterpti lotyniški posakiai, kurie cituojami ketveriopai: a) tik lotyniškai, b) lotyniškai su lietuvišku vertimu, c) tik lietuviškai, d) lietuviškai su lotynišku originalu. Ne visada posakiai turi atitikmenį pamokslų šaltinyje.

Didžiojo ketvirtadienio (*Feria quinta in Cena Domini*) rytiniame pamoksle (fol. 127r₁₈–133r₁₅)²², kuris yra kompiliacinis vertimas pagal Spangenbergą ir Hemmingseną pamokslus, lotyniškai cituojamas posakis:

fol. 132v_{31–32} Tame anis labai klejiaia, kai-pagi iau poft | mortem nulla est redemptio.

Ši sentencija yra veikiausiai parafrazuotas posakis „in inferno nulla est redemptio“, kurią cituoja daugelis autorių, tarp jų ir Bernardas Klervietis homilijose bei Luthero psalmių komentaruose:

Bernardus Claraevallensis, *Sermones de diversis*, sermo 42, pars 5, *Sancti Bernardi opera* 6.1, p. 259, lin. 3–4

Qui in inferno sunt, redimi non possunt, quia in inferno nulla est redemptio.

Martin Luther, *Operationes in Psalmos. 1519–1521*, Psalmus sextus, WA 5, p. 210, lin. 5–6

Sed hic obstrepat quispiam: quid ergo dicitur usitato verbo 'In inferno nulla est redemptio'?

Daugiausia sentencijų WP pateiktos su lietuviškais vertimais. Septinto sekmadienio (*Quinquagesima, Estomihi*) prieš šv. Velykas pamoksle (fol. 88v₁–92v₂₈)²³, kurio šaltinis iš dalies buvo atitinkamas Span-

genbergo postilės pamokslas (*SpP* 1553, I 113r–119v), vienas po kito cituojami trys posakiai, kurie iliustruoja pamokymą apie tai, kad nuodėmių apakinti žmonės negalvoja ką darą ir nesibaimina neišvengiamai ateisiančios bausmės:

fol. 90v_{14–23} kadangi ira kalba=|ma. Qui infipiens in culpa, fapiens erit in pœ=|na ÷ kurs nu neifchmingas ira greki, | ifchmingas bus kantrai angu mukai ÷ karo=|ghimi. Jr wel kaip ira kalbama: Oculos quos | culpa Claudit pœna aperit [*taisyta iš*: aperit pœna]. Akis kuria [*klaida vietoj*: kurias] gre=|20] kas ušveria muka angu kantra atweria, | Nefanga kaip wel ira kalbama: Nullum malunn [*klaida vietoj*: malum] | impunitum. ÷ newena piktibe netur nueiti be, | karoghima[.]

Pirmoji sentencija (fol. 90v_{15–16}) taip pat cituojama antro sekmadienio po Epifanijos šventės pamoksle (fol. 60r₂₈–68v₃₀)²⁴, kurio vertimo šaltinis kol kas neidentifikuotas:

fol. 64r_{27–30} Bet kan kalba rafchtas, Qui in=|quit infipiens est in culpa fapiens erit in pœna ÷ | kas neifchmingas ira grefchime, ifchmanus | bus kenteghime[.]

Kaip matyti, abiem atvejais lotyniškas posakis išverstas skirtingai²⁵. Fol. 90v_{15–17} vertime pateikti trys lotyniškos konstrukcijos „in poena“ atitikmenys: *kantraj, mūkoj, karojime*, o fol. 64r_{29–30} yra vienas, bet nuo šių trijų besiskiriantis variantas *kentėjime*. Taip pat skiriasi „in culpa“ (*grieki, griešyme*) ir

²⁴ Perikopė Jn 2,1–12.

²⁵ Vertimo nevienodumai vis dėlto negali būti patikimas rodiklis, kad pamokslus vertė skirtingi vertėjai.

²² Perikopė 1 Kor 11,23–32.

²³ Perikopė Lk 18,31–43.

„sapiens“ (*išmintingas, išmanus*) vertimas. Ši lotyniška sentencija artimiausia Grigaliaus Didžiojo Jobo knygos komentaruose *Moralia in Iob* esančiam posakiui:

Gregorius Magnus, *Moralia in Iob*, liber 15, pars 53, lin. 8–9, *CChSL* 143A, p. 787 (*CPL* 1708)

Omnis namque peccator prudens erit in poena qui stultus fuit in culpa[.]

Antros sentencijos „oculos quos culpa claudit poena aperit“ (fol. 90v_{18–19}) vertimas (fol. 90v_{19–20}) taip pat pateikia du konstrukcijos „in poena“ variantus – „muka angu kantra“. Sentencijos šaltinis ir šiuo atveju yra tas pat Grigaliaus Didžiojo veikalas:

Gregorius Magnus, *Moralia in Iob*, liber 15, pars 51, lin. 47–48, *CChSL* 143A, p. 786 (*CPL* 1708)

Et quia iniquorum oculos culpa claudit, sed in extremum poena aperit[.]

plg. Gregorius Magnus, *Moralia in Iob*, liber 15, pars 53, lin. 9–10, *CChSL* 143A, p. 787 (*CPL* 1708)

quia ibi iam dolore constrictus ad rationem oculos aperit, quos hic uoluptati deditus clausit[.]

Trečias lotyniškas posakis „nullum malum impunitum“ (fol. 90v_{21–22}) yra sentencijos „nullum malum impunitum et nullum bonum irremuneratum pertransit“ santrumpa. Posakis kilęs iš Viduramžių rinkinio *Autoritates*, priskiriamo Boecijui (Boethius, apie 480–524). Duomenų banko CETEDOC (= *Centre de Traitement Electronique des Documents*), apimančiam lotyniškus tekstus nuo II iki XV amžiaus, veikalas *Autoritates* priskiriamas XIV amžiaus pranciškonui iš Montpellier Johannesui de Fonte²⁶. De Fonte sudarė

²⁶ Tačiau *Autoritates* konkordancijų leidime (*Auctoritates. Concordance*, 1972, 107) Johannesas de Fonte neminimas.

trumpą Petro Lombardo (1095/1100–1160) *Sententiae in IV libris distinctae* antologiją *Compendium IV librorum sententiarum* (Augsburg: Günther Zainer, 1475/1476)²⁷. WP cituojamas posakis neturi tikslaus atitiktens Lombardo (vadinto *magister sententiarum*) sentencijų rinkinyje:

Boethius, „Autoritates quarti libri de consolatione phylosophie“, *Autoritates*, 1498, fol. c6r (=fol. 42r) [*Auctoritates. Concordance*, 1972, 107, „malum“ Nr. 25, 58]

Nullum malum impunitum et nullum bonum irremuneratum pertransit[.]

plg. Petrus Lombardus, *Sententiae in IV libris distinctae* 2. Liber III et IV, liber 4, distinctio 22, caput 2, pars 2, ³1981, 374, lin. 10–12

Deus enim, cum sit misericors et iustus [Ps 111,4; 114,5], ex misericordia poenitenti ignoscit, non reservans peccatum ad poenam aeternam; ex iustitia vero impunitum non dimittit delictum.

Tokia pati lotyniška sentencija WP cituojama ir Didžiojo penktadienio pamoksle (*Feria VI in Parasceve*, fol. 135r₂₀–150v₂₁)²⁸:

fol. 143v_{3–5} kalbama ira Nullum malum | impunitum ÷ newena piktibe nenueit be ka=|5]roghima.

Abiem atvejais lotyniškas posakis cituojamas praleidžiant veiksmožodį „pertransit“, kuris lietuviškame vertime atliepiamas dvejopai: modaline konstrukcija *netur nueiti* (fol. 90v₂₂) ir praes. 3 *nenueit* (fol. 143v₄).

Dar viena, šįkart perfrazuota, citata iš Grigaliaus Didžiojo *Moralia in Iob* yra dvidešimt pirmo sekmadienio po Švč. Trejybės šventės pamoksle (fol. 261v₈–264v₆)²⁹, iš

²⁷ Vėlesnių leidimų pavadinimas *Conclusiones in IV libros sententiarum* (*VerLex* 4, 1983, col. 595–596).

²⁸ Pamokslas pagal Lk 22 ir 23. Pamokslo vertimo šaltinis nenustatytas.

²⁹ Perikopė Jn 4,47–54.

dalies išverstame iš Hemmingseno postilės pamokslo „DOMINICA XXI. TRINITATIS, *Iohan. 4.*“ (HP 1562, 760–773):

fol. 263r_{21–26} kaip ir anfair dak=| tarus rafchta f: wardu Gregorius kalba ant | tų šadzių Dawida teip tardams: Mala | quae nos hic praemunt, ad deum ire compellunt. |[25] Wargai kure mus fcha wargina, tui mus | Diewap eit ragina.

Prieš tai einanti psalmyno citata „ifsi=|platinaija ligas ių, a net tada pafsifkubi=|naija ÷ panap Diewap“ (fol. 263r_{19–21}; Ps 16,4 [LXX Ps 15,4]) ir Grigaliaus sentencija iliustruoja perikopės aiškinimą apie karaliaus valdininką, kuris maldavo Jėzų išgydyti sunkiai sergantį sūnų. Lietuviškas vertimas čia nutolsta nuo Hemmingseno pamokslo, kuriame nei ši psalmė, nei Grigaliaus neminimi. Ta pati Grigaliaus citata vien tik lietuviškai yra šešto sekmadienio (*Invocavit*) prieš šv. Velykas pamoksle (fol. 92v_{29–99v₃₇})³⁰, kompiliaciniame vertime iš Spangenbergso postilės pamokslo „DOMINICA INVOCAVIT, *Euangelium, Matthaei* III.“ (*SpP* 1553, I 119v–127r). Spangenbergso tekste WP lietuviškai cituojamo posakio atitiktis nėra:

fol. 93r_{34–36} kaip ir f: Gregorius |[35] kalba tardams, Te wargai kure mus fcha wargi=|na maczija Diewap eiti ÷ werftesi filija [.]

Lotyniškas posakis yra Grigaliaus *Moralia* 26, 13 parafrazė:

Gregorius Magnus, *Moralia in Iob*, liber 26, pars 13, lin. 18–21, *CChSL* 143B, p. 1280 (*CPL* 1708)

Mali enim bonos magis ab huius mundi desideriiis expediunt, dum affligunt; quia dum multa eis hic uiolenta ingerunt, festinare illos ad superna compellunt.

³⁰ Perikopė Mt 4,1–11.

Parafrazės autorius veikiausiai yra Tomas Akvinietis: „secundum illud Gregorii mala quae in hoc mundo nos premunt, ad Deum nos ire compellunt“ (*Summa theologiae*, pars 1, quae 21, art. 4), „Gregorius: mala quae nos hic premunt ad Deum nos ire compellunt“ (*Super I Epistolam B. Pauli ad Thessalonicenses lectura, Prooemium*)³¹. Kaip matyti, WP du kartus pasikartojantis posakis (fol. 93r_{35–36}, 263r_{23–26}) atitinka Pirmojo laiško tesalonikiečiams komentaro įžangoje Grigaliaus vardu cituojamą sentenciją.

Keturiolikto sekmadienio po Švč. Trejybės šventės pamokslas (fol. 237v_{22–241r¹⁴})³², kurio šaltinis buvo Greserio postilės pamokslas „DOMINICA XIII. POST Trinitatis. Euangelion de decem leprosis, Lucae 17.“ (*GP* 1567, 464–472), taip pat išplėstas citatomis:

fol. 240v_{27–37}–241r₄ Nemalanifte tadangi m: k: | tai eft, nepašinimas gieribes a mala=|nes pana Diewa, ira teip biauirus a pik=|[30]tas grekas, kaipagi tadelei nog takių | ir kitas fawa Dawanas f: atima panas | Dewas Kaip pra tai dactarai rafchta | f: kalba: Nemalanifte ira weiņas faufas | džiawinus fchulinį malanes ÷ panaDie=|[35] wa, Jr wel kalbama ira :Ab ingratīs | beneficia tolluntur: Nog nemalaningų | gieribes tur but atimtas, Jr wel kal=|[fol. 241r] bama ira De domo ingrati non recedet malum. | Nog namų nemalaningų ÷ kurfai nepašinfsta | nei fupranta gieribes nei pana Diewa nei kit=|tų pefch fawe daritas neatftas pikta.

³¹ Tomo Akviniečio parafrazė čia cituojama pagal *Corpus Thomisticum. S. Thomae de Aquino opera omnia*, adresas internete: <http://www.corpusthomicum.org/iopera.html>.

³² Perikopė Lk 17,11–19.

GP 1567, 472 Est autem ingratitudo peñi-
mum uitium, dignum propter
quod omnia beneficia amittan-
tur, quae benefactor contulit
Deus: sicut dicitur, De domo
ingrati non recedet malum.

Kaip matyti, atitikmenį Greserio tekste turi tik trečioji *WP* citata (fol. 241r₁), ku-
rios vertimas dar išplėstas „namų nemala-
ningu“ paaiškinimu. Tai Patarlių knygos
(Pat 17, 13) parafrazė, kurią savo *Postilėje*
(penkiolikto sekmadienio po Švč. Trejybės
šventės pamoksle) lietuviškai cituoja ir Jo-
nas Bretkūnas (*BP* 1591):

V Prv 17,13 qui reddit mala pro bonis non
recedet malum de domo eius

LB 1545 Wer guts mit Bösem vergilt,
Von des Hause wird böses
nicht lassen.

BP 1591, Nūg namu nedekingoio pikt
II 391₂₁ neatftos.

Pirmoji „rašto daktarų“ citata
„Nemalanifte ira weijas faufas | džiawinus
fchulinį malanes“ (fol. 240v_{33–34}) atitinka
Bernardo Klerviečio „ingratitudo ventus
urens, siccans sibi fontem pietatis“ iš *Ser-
mones super Cantica Canticorum*:

Bernardus Claraevallensis, *Sermones super
Cantica Canticorum*, sermo 51, caput 2, pars 6,
Sancti Bernardi opera 2, p. 87, lin. 16–20

Denique iubemur colligere fra-
gmenta [Io 6,12], ne pereant, id
est nec minima beneficia oblivisci.
Numquid non perit, quod donatur
ingrato? Ingratitudo inimica est
animae, exinanitio meritorum,
virtutum dispersio, beneficiorum
perditio. Ingratitudo ventus urens,
siccans sibi fontem pietatis, rorem
misericordiae, fluenta gratiae.

O štai antroji „Ab ingratis | beneficia tol-
luntur“ (fol. 240v_{35–36}) artima Klerviečio
sentencijai iš laiškų:

Bernardus Claraevallensis, *Epistolae*, epistola 42,
pars 10, *Sancti Bernardi opera* 7, p. 108, lin. 20

Ingratis impropere beneficia
pietatis[.]

Jau minėtame iš Hemmingsono postilės
verstame Šv. apaštalo ir evangelisto Jono
dienai skirtame pamoksle (fol. 39r₅–42r₉)
yra keletas posakių. Lietuviškai cituojami
du posakiai iliustruoja aiškinimą apie žmo-
nių silpnbę aplink save nieieškoti geresnių
ir laimingesnių:

fol. 40v_{32–37} Radas ta narime idant newienas
mumis angu | ant mufų nebutų
gerrefnis angu palaimingefnis, |
Narime wiñsi idant mumis ligus
butun, kaip ira pa=|35]iunktas
kalbefis: Saldu ira drauge fkendim-
mas. | Angu kaip wel kalbama ira:
Džaukfmas ira warkf=|tantiemus,
burfeninkus warga turreti.

HP 1562, Libenter uellemus, ne alij nobis
71 essent feliciores. Dulce enim,
iuxta prouerbium, commune
naufragium.

Pirmoji citata (fol. 40v₃₅) turi atitikme-
nį vertimo šaltinyje ir veikiausiai yra kilusi
iš XV amžiaus graikų filosofo Michaelio
Apostolijo (apie 1422–1480) patarlių ir
priežodžių rinkinio *Συναγωγή παροιμιῶν*
(*Proverbiorum centuriae*)³³: „Κοινὸν
ναυάγιον τοῖς πᾶσι παραμύθιον“ (IX, 96).
Priežodis taip pat įtrauktas į Erazmo Ro-
terdamiečio *Adagia*:

Erasmus, *Commune naufragium. κοινὸν
Adagia, ναυάγιον τοῖς πᾶσι παραμύθιον.*
1549, 313 Id est, *Commune naufragium om-
nibus solatium. Multò facilius fer-
tur malum quod nobis est cum om-
nibus, aut cum multis commune.*

³³ Visas graikiškų patarlių centurių tekstas priei-
namas internete *Bibliotheca Augustana* tekstų adresu:
[http://www.hs-augsburg.de/~Harsch/graeca/Chronologia/
S_post15/Apostolios/apo_pa00.html](http://www.hs-augsburg.de/~Harsch/graeca/Chronologia/S_post15/Apostolios/apo_pa00.html).

Antroji patarlė „Dzaukfmas ira warkf=|tantiemus, burfeninkus warga tur-
reti“ (fol. 40v_{36–37}) atitikmens Hemming-
seno tekste neturi. Tai Vėlyvųjų viduram-
žių sentencija, užfiksuota keletu variantų:

Carmina medii aevi posterioris Latina 2.2

Nr. 10241 Gaudia sunt miseris socios ha-
buisse malorum.

Nr. 10257 Gaudium est miseris socios ha-
buisse penarum.

Carmina medii aevi posterioris Latina 2.5

Nr. 29943 Solamen miseris socios habuisse
malorum.

Nr. 29947 Solatium est miseris socios ha-
buisse malorum.

Hemmingoseno tekste atitikmens neturi
ir *WP* Senekos vardu pateikta lotyniška ci-
tata su vertimu:

fol. 40r_{22–25} kalba tas daktaras wardu Seneca
tar=|dams: Peius est beftialiter
uiuere, quam Beftiam efse. | tai
eft, Pikcziaus ira fwerifchkai gi-
wenti, a ne kaip | fwerim buti[.]

Šio posakio autorystės man iki šiol
nepavyko nustatyti, taip pat jo neradau
daugelyje peržiūrėtų sentencijų, aforizmų
bei *exempla* rinkinių. Sprendžiant iš for-
mos „bestialiter“, vėlyvosios lotynų kal-
bos produkto, tai vienas iš daugelio nuo
Viduramžių cirkuliuavusių pseudoantikos
citatų.

Penkiolikto sekmadienio po Švč. Tre-
jybės šventės pamoksle (fol. 241r₁₅–
245v¹⁹)³⁴, išverstame iš Greserio postilės
pamokslo „DOMINICA XV. POST *Trini-
tatis*. Euangelion Matthaei 6.“ (*GP* 1567,
473–482), lotyniška citata eina po lietuviš-
ko vertimo:

³⁴ Perikopė Mt 6,24–34.

fol. 244r_{15–19} Tadelei ganna ifchmintingai
an=|fai karelus Alphonfus ira ta-
res. Schimtas | fwaru tušbas, da-
lies fwara wenas fkalas | neuš-
maka. Centum libræ moeftitiaē
unciam | debiti non foluunt.

Greserio pamoksle nurodomas lietuviš-
kame vertime praleistas citatos autorius –
Enea Silvio Piccolomini (Aeneas Silvius
Piccolomini, 1405–1464):

GP 1567, 478 Rectè ergo Alphonsus rex dixit,
ut Aeneas Siluius scribit, Cen-
tum librae moesticiae, unciam
debiti non soluunt.

Aragóno, Sicilijos ir Neapolio karalius
Alfonsas I (V) (Alphonsus Magnanimus,
1396–1458) buvo humanistinio auklėjimo
bibliofilas, humanistų patronas³⁵. Jo gyve-
nimą aprašė Piccolomini *De viris illustri-
bus*³⁶. Vis dėlto tikslaus citatos šaltinio nu-
statyti nepavyko. Greserio pateikta ir *WP*
perimta citata artimiausia Vokietijos hu-
manisto Johannes Faber de Werdeos (Jo-
hannes Fabri von Donauwörth, Johannes
Obermayr von Werdea, apie 1450–1505)
sentencijų rinktinėje *Prouerbia metrica
et vulgariter rytmisata* (Leipzig: Martin
Landsberg, apie 1493)³⁷ esančiam disti-
chui:

Johannes Faber de Werdea, *Prouerbia metrica
et vulgariter rytmisata*, E II, *Carmina medii aevi
posterioris Latina* 2.1, Nr. 2623

Centum mestitiaē libris non solvi-
tur una
Uncia de pretio, res quod habere
cupit.

³⁵ *LexMa* 1, 1980, col. 401–403.

³⁶ Piccolomini'o *Opera quae extant omnia* išleisti
1551 metais (Basel: Petri).

³⁷ De Werdeos *Prouerbia* sudaro iš įvairių autorių
surinkti ir sueilijuoti 428 lotyniški ir vokiški posakiai
(*GW* 9655).

Keliolika čia aptartų *Wolfenbüttelio postilėje* aptinkamų pavyzdžių atskleidžia, kad lietuvių kultūra jau XVI amžiaus antroje pusėje sparčiai perėmė intelektualinę amžių patirtį apibendrinančią tradiciją. Pirmieji liturginės bei pasaulietinės graikiškos ir lotyniškos literatūros vertimai bei sekimai radosi būtent tada. Lietuvių

filologijos *desideratum* būtų lietuviškos homiletinės literatūros „mažojo kalibro“ vertimų, t. y. sąlygiškai mažos apimties ištraukų, duomenų bazė, kuri padėtų tirti bei įvertinti visą recepcijos tradiciją ir būtų išėities taškas tolesniems tekstologiniams, lingvistiniams, literatūriniais bei istoriniams tyrimams.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Auctoritates. Concordance – Jacqueline Hamesse, 1972: *Auctoritates Aristotelis, Senecae, Boethii, Platonis, Apulei et quorundam aliorum* 1. *Concordance, Informatique et étude de textes* 2.1, collection dirigée par Paul Tombeur, Louvain: Université Catholique de Louvain, Publications du CETEDOC.

Autoritates, 1498 – *Autoritates Aristotelis Seneca. Boetij Platonis. Apulei. Affricani Porphyrii et Gilberti Porritani denuo summa cum diligentia reuise et correcte*. [Köln: Quentell, 1498] (HAB Wolfenbüttel, Sign.: 82. 16 Quod. [5])

BP 1591, II – [Jonas Bretkūnas:] POSTILLA | taiti efi | Trumpas ir | Praftas Iščguldimas | Euangelio / fakamuii Baf3nic3ioie | Krikfchc3ionifchkoie / nūg Wæliku | ik Aduento. | Per | Iana Bretkuna Lietuwos Plebona | Karaliauc3iuie Prufūfu. | Iffpaufta Karaliauc3iuie / I Iurgio Ofterbergero. | Mæta Pono 1591.

Carmina mediæ aevi posterioris Latina 2.1. *Proverbia sententiaequæ Latinitatis mediæ aevi. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung* 1, hrsg. von Hans Walther, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1963.

Carmina mediæ aevi posterioris Latina 2.2. *Proverbia sententiaequæ Latinitatis mediæ aevi. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung* 2, hrsg. von Hans Walther, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1964.

Carmina mediæ aevi posterioris Latina 2.5. *Proverbia sententiaequæ Latinitatis mediæ aevi. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung* 5, hrsg. von Hans Walther, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1967.

CChSL 143A – *S. Gregorii Magni Moralia in Iob* 2. *Libri XI–XXII*, cura et studio Marci Adriaen, *Corpus Christianorum. Series Latina* 143A. *S. Gregorii Magni opera*, Turnholti: Typographi Brepols editores pontificii, 1979.

CChSL 143B – *S. Gregorii Magni Moralia in Iob* 3. *Libri XXIII–XXXV*, cura et studio Marci Adriaen, *Corpus Christianorum. Series Latina* 143B. *S. Gregorii Magni opera*, Turnholti: Typographi Brepols editores pontificii, 1985.

CICERO, *De officiis* – *M. Tulli Ciceronis Scripta quæ manserunt omnia* 48. *De officiis*, quartum recognovit C. Atzert, *De virtutibus*, post O. Plasberg et W. Ax tertium recognovit C. Atzert, *Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*, Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri, 1963.

Corpus Thomisticum. S. Thomae de Aquino opera omnia – <http://www.corpusthomisticum.org/iopera.html>.

CPL – *Clavis Patrum Latinorum*, recludit Eligius Dekkers, Aemilius Gaar, *Corpus Christianorum. Series Latina* (CChSL), Turnhout: Brepols, ³1995.

Disticha Catonis, recensuit et apparatu critico instruxit Marcus Boas, opus post Marci Boas mortem edendum curavit Henricus Johannes Botschuyver, Amstelodami: North-Holland publishing company, 1952.

Disticha Catonis – <http://www.thelatinlibrary.com/cato.dis.html>.

Disticha Catonis 1496 – <http://diglib.hab.de/inkunabeln/46-poet-3/start.htm>.

ERASMUS, *Adagia*, 1549 – EPITOME | ADAGIO- | RVM EX NOVISSIMA D. | ERASMI ROT. RECOGNITIONE, | *per Eberhardum Tappium ad numerum Chi-liadum aucta: & quod diligens Lector | facile uidebit, multis in locis | iam, quàm antè diligen- | tius emendata. | Coloniae apud Mart. Gymnicum, | Anno M. D. XLIX*. (HAB Wolfenbüttel, Sign.: Li 2160)

FALKENHAHN, VIKTOR, 1941: *Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer, Beiträge zur Kultur- und Kirchengeschichte Altpreußens, Schriften der Albertus-Universität, Geisteswissenschaftliche Reihe* 31, Königsberg (Pr), Berlin: Ost-Europa-Verlag.

GELUMBECKAITĖ, JOLANTA, 2006: „Bažnyčios Tėvai XVI amžiaus lietuviškose liuteroniškose postilėse“, *Šv. Augustinas: tradicijos, kontekstai, interpretacijos. Christiana tempora 2*, sudarė ir parengė Darius Alekna, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 236–264.

GP 1567 – [Daniel Greser:] *ENARRATIO BREVIS ET ORTHODOXA* | EVANGELIORVM | DOMINICALIVM | & Fectorum aliquot: | authore, | DANIELE GRESERO, PA-|store & fuperattendente | Drefdenfi. | *Cum locuplete rerum & uerborum Indice*. | FRANCOFORTI, PER PE-|trum Brubachium. 1567. (HAB Wolfenbüttel, Sign.: 680. 38 Theol.) [PURL: <http://diglib.hab.de/drucke/680-38-theol/start.htm?image=00001>]

GW – *Gesamtkatalog der Wiegendrucke 8. 9256–10101*, hrsg. von der Deutschen Staatsbibliothek zu Berlin, Stuttgart: Anton Hiersemann; Berlin: Akademie-Verlag; New York: H. P. Kraus, 1978.

HP 1561 – [Niels Hemmingsen:] *POSTILLA* | SEV | *ENARRATIO EVANGELIORVM*, QVÆ IN DOMINICIS | DIEBVS ET IN FESTIS SANCTORVM | vfitatē in Eccleſijs Dei proponuntur, | in gratiam piorum ministro-|rum Euangelij con-|ſcripta, | PER | NICOLAVM HEMMIN-|GIVM. | PRÆFIXA EST EIVSDEM COM-|monefactio ad ministros verbi de perpetuo Ec-|cleſiæ Chriſti conſenſu in doctrina & vero Dei | cultu: ne opinionum varietate, & ſectarum | multitudine offenſi, vel conſeſionem | abijciant, vel ſegnus officium | faciant. | Cum gratia & Priuilegio Regiæ Maieſtatis | ad quinquennium. | HAFNIÆ | APVD CHRISTOPHORVM | BARTH. | Anno Domini 1561. [*koloſonas*: HAFNIÆ | EXCVDEBAT CHRISTOPHORVS BARTH | IMPENSIS BALTHAZARI CAVS, | BIBLIOPOLÆ HAF-|NIENSIS.] (HAB Wolfenbüttel, Sign.: C 611. 8° Helmst.)

HP 1562 – [Niels Hemmingsen:] *POSTILLA* | SEV | *ENARRATIO EVANGELIORVM* QVÆ IN | *Dominicis diebus et in Feſtis Sanctorum uſitatē in | Eccleſijs Dei proponuntur, in gratiam pio-|rum miniſtrorum Euangelij conſcripta,* | PER | NICOLAVM HEMMINGIVM. | PRAEFIXA EST EIVS-DEM | COMMONEFACTIO AD MI-|niſtros uerbi de perpetuo Eccleſiæ Chriſti conſenſu | in doctrina & uero Dei cultu, ne opinionum uarie-|tate, & ſectarum multitudine offenſi, uel | conſeſionem abijciant, uel ſegni-|us officium faciant. | ANNO M. D. LXII. [*koloſonas*: VVITEBERGÆ | EXCVDEBAT IOHANNES | CRATO. | ANNO M. D. LXII.] (HAB Wolfenbüttel, Sign.: C 613. 8° Helmst.) [PURL: <http://diglib.hab.de/drucke/c-613-8f-helmst/start.htm?image=00001>]

LB 1545 = *Biblia Germanica*, 1545 – *Biblia*: | Das iſt: Die | gantze Heilige Schrifft /| Deudſch /| Auffſ new | **zugericht**. | **D. Mart. Luth.** | **Begnadet mit | Kurfürſtlicher zu Sachſen | Freiheit.** | Gedruckt zu Wit-|temberg / Durch Hans Lufft. | M. D. XLV. [faksimilinis leidimas, Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1967.]

LexMA – *Lexikon des Mittelalters* 1–9, München, Zürich: Artemis Verlag (1–5), Artemis & Winkler Verlag (6); München: Lexma Verlag (7–9), 1980–1998.

MELANCHTHON, PHILIPP, *Loci praecipui theologici*, 1569 – *LOCI PRÆCIPVI THEOLOGICI*. | AVTORE | PHILIP. MELANTH. | *Cum Gratia & Priuilegio Cæſareæ Maieſtatis, | & Ducis Saxoniae Electoris &c.* | VITEBERGAE | EXCVDEBAT IOHANNES | CRATO. | ANNO. M. D. LXIX. (HAB Wolfenbüttel, Sign.: G 71a. 8° Helmst.)

MICHAEL APOSTOLIUS, Συναγωγή παροιμιῶν (*Proverbiorum centuriae*) – http://www.hs-augsburg.de/~Harsch/graeca/Chronologia/S_post15/Apostolios/apo_pa00.html.

PETRUS LOMBARDUS, *Sententiae in IV libris distinctae 2. Liber III et IV*, ad fidem codicum antiquorum restituta, *Spicilegium Bonaventurianum* 5, Romae: Editiones Collegii S. Bonaventurae Ad Claras Aquas, Grottaferrata, 31981.

PLINIUS, *Naturalis historia – C. Plini Secundi Naturalis historiae libri XXXVII 1. Libri I–VI*, post Ludovici Iani obitum recognovit et scripturae discrepantia adiecta edidit Carolus Mayhoff, editio stereotypa editionis prioris (1906), *Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*, Stutgardiae: in aedibus B. G. Teubneri, 1967.

PLINIUS, *Epistulae – C. Plini Caecili Secundi Epistularum libri novem. Epistularum ad Traianum liber panegyricus*, recensuit Mauritius Schuster, editionem tertiam curavit Rudolphus Hanslik, editio stereotypa editionis tertiae (1958), *Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*, Stutgardiae et Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri, 1992.

Sancti Bernardi opera 2. Sermones super Cantica Cantorum 36–86, ad fidem codicum recensuerunt J[ean] Leclercq, O.S.B., C[harles] H[ugh] Talbot, H[enri] M. Rochais, O.S.B., Romae: Editiones Cistercienses, 1958.

Sancti Bernardi opera 6.1. Sermones 3, ad fidem codicum recensuerunt J[ean] Leclercq, O.S.B., H[enri] Rochais, Romae: Editiones Cistercienses, 1970.

Sancti Bernardi opera 7. Epistolae 1. Corpus epistolarum 1–180, ad fidem codicum recensuerunt

J[ean] Leclercq, O.S.B., H[enri] Rochais, Romae: Editiones Cistercienses, 1974.

SpP 1553 – [Johannes Spangenberg:] [1 dalis] POSTILLA. | Euangelia, & E-|PISTOLAE, QVAE DOMINICIS | & Fectis diebus per totum Annum in | Ecclesia proponuntur, per Quæftio-nes piè ac fynceriter explicata, | & imaginibus exornata. | Item eadem | EVANGELIA, ET PRECATIO-nes, quas Collectas uocant, quibus utitur Ec-|clesia, Carmine Elegiaco reddita. | Autore | IOANNE SPANGENBER-|gio Herdeßiano, Theologo. | FRANC. *Apud Chr. Egenolphum.* [kolofonas: FRANC. *Apud Chr. Egenolphum.* | Anno M. D. LIII.] (HAB Wolfenbüttel: C 779. 8° Helmst.)

STRABO, *Geographika – The Geography of Strabo 7. Books XV–XVI*, with an English translation by Horace Leonard Jones, *The Loeb classical library* 241, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd, 1983.

TRE – *Theologische Realenzyklopädie* 1–36, hrsg. von Gerhard Krause, Gerhard Müller, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1976–2004.

VerLex – Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon 1–10, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1978–1999.

VERMEER, HANS J., 2000: *Das Übersetzen in Renaissance und Humanismus (15. und 16. Jahrhundert)* 1. *Westeuropa*, Heidelberg: TEXTconTEXT-Verlag.

WA 5 – *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe* 5. *Schriften*, Weimar: Hermann Böhlau, 1892.

Wolfenbüttelio postilė 1573 (faksimilė ir kritinis komentuos teksto leidimas) – *Die litauische Wolfenbütteler Postille von 1573, Faksimile, kritische Edition und textkritischer Apparat* 1, *Einleitung, Kommentar und Register* 2, hrsg. von Jolanta Gelumbeckaitė, *Wolfenbütteler Forschungen* 118.1–2, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag in Kommission, 2008.

Wolfenbüttelio postilė 1573 (skaitmeninė faksimilė) – <http://diglib.hab.de/mss/11-2-aug-2f/start.htm>.

Wolfenbüttelio postilė 1573 (skaitmeninis teksto leidimas ir konkordancijos) – <http://www.lki.lt/seniejirastai/home.php>.

THE SERMON BOOK OF WOLFENBÜTTEL (1573) AS AN ANTHOLOGY OF THE OLDEST LITHUANIAN TRANSLATIONS FROM CLASSICAL, MEDIEVAL AND RENAISSANCE AUTHORS

Jolanta Gelumbeckaitė

S u m m a r y

The manuscript of the *Sermon Book of Wolfenbüttel* (1573) is the oldest known Lithuanian handwritten book (299 fol. 2°) and one of the largest and most important texts in the early modern history of Lithuanian. Furthermore it is a significant document of Lithuanian church and cultural history. This sermon book, consisting of sermons for an entire liturgic year, testifies the spreading of Reformation ideas and writings in the Lithuanian language area. The sermons were collected from at least ten sermon books, namely from the *Postillae* of Nicolaus Hemmingius, Antonius Corvinus, Johannes Spangenberg, Martin Luther, Philipp Melanchthon, Johannes Brenz, Leonhard Culmann, Arsadius Seehofer,

Jodocus Willichius and Daniel Greser. Methodologically the translation is typical for the 16th century. Literally translated excerpts are followed by originally written parts, or translations from other sources are included. The Lithuanian translation is selective and paradigmatic. In many cases an (anonymous) translator takes the Latin text as a pattern according to which he creates his own sermon, or he writes an original sermon in which he includes some translated chapters. The translation is often supplemented with numerous quotations. This article deals only with part of them, in particular with those from classical authors as well as with explicit Latin citations.

Gauta 2009 09 12

Autorės adresas:

Prof. jun. dr. Jolanta Gelumbeckaitė
Institut für Vergleichende Sprachwissenschaft
Universität Frankfurt am Main
Fach 171, Postfach 11 19 32
D-60054 Frankfurt am Main
Deutschland
El. paštas: gelumbeckaite@em.uni-frankfurt.de